

היחס אל האסתטיקה ואל האמנות

יגאל לאופר

ראשי פרקים

פתיחה

מקור החוש האסתטי

"מיטה נאה וכלים נאים שעליה" - בישראל

הגלות והנשייה

אסתטיקה ויופי בגלות - מיותרים

תלמידי חכמים, אסתטיקה ויופי

תלמידי חכמים בגלות

התעוררות האמנות בתחיית ישראל

חיים קיומיים וחיים אציליים

הסכנה שבכוח היופי והאמנות

התמודדות עם הסכנות

סיכום

פתיחה

היחס הרווח אל האסתטיקה ואל היופי הוא בדרך כלל כאל דברים טפלים שאינם חשובים, אינם הכרחיים, וברור שכל שאדם גדול ורוחני יותר, יהיה לו פחות עניין בהם. ובאמת נראה, לכאורה, שכיוון שהיופי של הדברים הסובבים אותנו - ביתנו, גופנו, נופנו וכד' - הוא בעולם החומר, ככל שיהיה האדם נעלה יותר, דברים אלו יעניינו אותו פחות. גם האמנות תיבחן ברוח זו: גם היא אינה הכרחית לחיים, ועולמות כמו אלה של המוזיקה, הציור וכד' טפלים הם ואין להם משמעות רוחנית.

אם נבחן סיפורי צדיקים, נגלה כי הנקודה של הסתפקותם במועט היא אחת הבולטות, ואולי הבולטת ביותר.

דירתו הייתה מורכבת מקיתון - קמרון צר וארוך שהכיל חדר אחד בלבד, כשמחיצה מפרידה בין שולחנו ומיטתו שהייתה עשויה מחלקי ארגזי עץ לבין "המטבח" שהיה מצויד בפתילה, עליה היה מחמם כוס חמין, ובסמוך כיר ומקלחת. רצה אחד מתלמידיו להתקין במקלחת אשר בדירה סבוגית שתהה קבועה בקיר על מנת שלא יתכופף כל אימת שיחפץ להרים הסבון, סירב ר'.

אריה ואמר: "למה לי מותרות, והרי כל ימי ברחתי מה"לוקסוס"... (איש צדיק

היה, עמוד 58)

כך מתארים לנו את ביתם של צדיקים שהיה ריק מרהיטים, חסר אור וכל הכלים בו היו לצורך שימוש בלבד. את הצדיק לא עניינו הדברים הללו כי הוא היה מלא בתורה וביראת שמים וכל עניינו בכלל ישראל ובעזרה לזולת.

מהו אפוא היחס אל הדברים המלווים את החיים, הדברים שאינם הכרחיים, ובכלל מהו היחס הנכון והאמיתי ליופי, לאסתטיקה ולאמנות?

במגילת איכה (פרק א) הנביא מתאר את צרותיו ואת צרות עם ישראל בתקופת חורבן הבית, ובתוך שלל התיאורים הוא אומר: "ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה" (פסוק יז). זאת אומרת, איבדתי את הטובה. כשקוראים פסוק זה הוא מובן ביותר: איבדנו את בית המקדש, את השלטון בארץ, את ארץ ישראל, וממילא הטובה נלקחה מאתנו, איבדנו את כל הטובה. אך הגמרא מביאה מחלוקת מעניינת בפירוש הפסוק:

"ותזנח משלום נפשי, נשיתי טובה": מאי "ותזנח משלום נפשי?" אמר רבי

אבהו: זו הדלקת נר בשבת. "נשיתי טובה": אמר רבי ירמיה: זו בית

המרחץ. רבי יוחנן אמר זו רחיצת ידיים ורגליים בחמין. רבי יצחק נפחא

אמר: זו מיטה נאה וכלים נאים שעליה. רבי אבא אמר: זו מיטה מוצעת

ואישה מקושטת לתלמידי חכמים. (שבת, דף כח ע"ב)

הרב קוק מסביר באריכות את הגמרא ב"עין אי"ה" ואומר:

אף על פי שבעצם ההעדר הפרטי אין ההרגשה המרה נמצאת כלל כל כך, אבל

הידיעה למסתכל עד היכן הגיע הדלדול הכללי, עד שהדך כל כך לב עם

סגולה... עד שגם להרגיש את החסר לחיים מלאים לא יוכלו מעומק צרה

ויגון.

זאת אומרת, בגלות המרה המצב שלנו כל כך קשה עד שכמעט איננו מרגישים שחסרים לנו דברים פשוטים כמו בית מרחץ. בראייה שטחית, אם ההעדר והחסר אינם מעיקים, זה טוב, אבל מי שמעמיק יודע שעצם העובדה שהניקיון הטבעי לא חסר לנו, זוהי הצרה היותר גדולה.

החותם שבו ניכרת צרת הגלות היא מאותו המצב שצמצם את הרחבת

החיים, עד שהצרכים הטבעיים הנאותים לעם מפותח ומסודר כאשר יאתה

לנו לפי מעמדנו הרוחני הרם והנשגב לא יוחשו כראוי... "נשיתי טובה"

הנשייה, העדר התביעה הטבעית, זאת היא האנחה הנוראה: זו בית

המרחץ. (שם)

לכאורה צריך לשאול: מה נורא כל כך בהעדר התביעה הטבעית לאסתטיקה הרי אנחנו צריכים להיות מעל הטבע! מאיין בכלל נובעות הנטיות לאסתטיקה, ליופי ולאמנות?

מקור החוש האסתטי

נסביר זאת דרך משל¹: קורה לנו לעתים קרובות שאנו רואים נוף מרחוק ונהנים מיופיו, ואז אנו רוצים להתקרב אליו כדי לראותו מקרוב, וכמה מפליא שכשאנו מתקרבים כל היופי נעלם ואנו מאוכזבים.

באדם יש נטיות אלוקיות שהן הגרעין הפנימי של חייו, שהרי "בצלם אלוקים ברא אותו", וכשם שהקב"ה מאחד ומחבר את כל הבריאה והופכה לאחת כיוון שכל פרטי העולם אלוקיים, כך האדם, יש לו נטייה לאחד דברים, ודברים מאוחדים פועלים עליו לטובה.

כשאדם רואה נוף מרחוק, הוא בעצם רואה אוסף פרטים הקשורים בקשר מאחד שהופך את כולם לתמונה שלמה ויפה, וכשהוא מתקרב והמבט המאחד מסתלק, הוא מתאכזב. אותו הדבר בא לידי ביטוי במוזיקה. חכמת המוזיקה עוסקת באיחוד ובקשר שבין הצלילים השונים (בהרמוניה), גם האסתטיקה היא הנטייה של האדם לסדר וליופי מאחד בין פרטים. האדם נהנה מלפגוש פרטים רבים שעניין אחדותי מצוי בכלם, כי בכך יוצאת לפועל הגישה האחדותית שלו.

חוש האסתטיקה והיופי שיש לאדם נובע אפוא ממקור הקודש, מהמקור הרוחני והאצילי שלו. ומכיוון שהצד האצילי של האדם נפגש עם עולם החומר, הוא חפץ לסדרו ולהרימו לפי מדרגתו הרוחנית: הוא שואף שאכילתו תהיה לפי מדרגתו, שלבושו ומגוריו יהיו לפי מדרגתו כי פעולתו הטבעית של האדם יוצאת ממעלתו הרוחנית האלוקית, הרוצה לאחד ולקשר בין כל הדברים שהיא נפגשת עמם.

"מיטה נאה וכלים נאים שעליה" - בישראל

המצב השלם של האדם הוא שכל כוחות נפשו יבואו לידי ביטוי ויתרחבו ממנו אל העולם הסובב אותו. ואם אנו עוסקים בעם ישראל, הדברים בולטים עוד יותר. כיוון שעם ישראל נושא בחייו את שם ה' בעולם - "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" - וכיוון שהוא נושא את מוסרו של הקב"ה ואת תורתו - דווקא אצלו טבעי שחוש היופי יתגבר.

והנה כאשר ישראל עושין רצונו של מקום, וזוכים הם להיות עומדים במעלה עליונה... אז לאות על שלמות נפשם העדינה מתפתח **אצלם דווקא ביתר שאת** אותו החוש הנוטה לתביעת היופי, לבקש את הנאה וההדר בכל דבר בתור בקשה טבעית. (שם)

¹ שמעתיו מהרב בלייכר.

דווקא אנו, בגלל קרבתנו לקב"ה ולאחדותו, יש בנו הצורך למצוא את המאחד ואת הנאה בעולם, וצורך זה חל גם על דברים שלכאורה בקושי יש להם ערך, כמו "מיטה נאה וכלים נאים שעליה", שהרי אחרי שאדם נרדם הוא כבר לא יודע האם הוא ישן בכלים נאים, או לא, ובכ"ז בהיות עם ישראל במצב שלם, יוסיף לו פרט זה על שלמותו. ככל שהכוח הרוחני מתגבר, הדרישה ליופי ולאסתטיקה הולכת וגדלה, כיוון שהצורך למצוא בעולם את היפה, את המאוחד ואת הנעלה גדל.

הגלות והנשייה

כשעם ישראל יוצא לגלות, עיקר מאמציו מתרכזים בהישרדות:

מבחינה חומרית -

דאגת הלחם לאכול והכסות לכסות מערומיו לבל יסבול קור ושרב, אלה הדאגות והתביעות ימצאו מקום מפני שהן באות מהכרח החיים. (ש)

ומבחינה רוחנית -

עם ישראל שרוי במאמץ לשרוד את מאבק הרוח עם הגויים, להתגבר על הבוז ועל הרמיסה שהגויים רוחשים לתורתנו, וכן להתכנס פנימה בתוך בתי מדרשינו כדי לא להיסחף אחרי רוח הגויים.

ומאחר שאנו עסוקים בהישרדות ואנו חיים רק חיי הכרח, אין מקום להרחבת החיים על ידי עולם היופי. הכוחות הרוחניים שלנו אינם יכולים להופיע ולבקש את תפקידם בעולם, כיוון שהעולם מנגד אותם; העולם הוא אויב שאנו דואגים לברוח ממנו. כדי להבהיר דברים אלה נדמה לעצמנו אדם שיצא מבית האסורים ולא אכל שבוע ימים. אם יוגש לו אוכל בכלים נאים, האם זה ירומם אותו? הרי הוא נמצא בדאגה קיומית, ומה שמעניין אותו הוא רק אם יש לו אוכל או לא, ואין לו שום נגיעה בהרחבת כוחות החיים באכילה מתוך כלים נאים ומיוחדים! כלים נאים ישמחו וירוממו אדם במצב שלם, שאינו עסוק בהישרדות, וכוחות נפשו מסודרים. ואז במצב כזה תהיה לו דחיפה פנימית לאכול בצורה נעלה, למצוא את מדרגתו המיוחדת באכילה, ולא לאכול רק כדי לא לרעוב שבכך יש דמיון רב בין אדם לבהמה. האדם הוא הברייה היחידה בעולם שצורכי החיים אינם מתמלאים אצלה רק בצורה קיומית; לעומתו, בעלי החיים האחרים אוכלים את מה שמתאים להם ואין להם שום הבדל איך האוכל יוגש להם; אין להם שום הקפדה איך תיראה מיטתם, ומובן שכל רגש ליופי, להידור, למוזיקה ולאמנות משולל מהם לחלוטין.

הגלות גורמת לנו אפוא לאבד כל יכולת להוציא לפועל את רוחנו ולהרחיבה לתוך העולם. כשחיי עם ישראל עצמם, החומריים והרוחניים, מוטלים בספק, שאלת החיים היא אם נחיה או נמות, ועיקר משאבינו לחיים הקיומיים, ומה שמעבר לכך אינו קיים: הצרה של הגלות הממרת את החיים ומהפכת אותם מתכונה של מושג נושא עונג ונועם למושג של עול גזרה והכרח. (ש).

אסתטיקה ויופי בגלות - מיותרים

בגלות העולם הרוחני של עם ישראל נשמר דווקא מתוך הסתגרות ובריחה מעולם החומר, כשם שעץ בימי החורף מסלק את עליו ומשאיר רק את הגזע, וכל מה שמעבר לעצם החיים הוא מיותר כשהמאמץ העיקרי הוא לשרוד. היחס העקרוני ליופי ולאסתטיקה בגלות הוא כאל חולץ ומותרות, וככל שהיהודי נעלה יותר, ברור שהוא יתרחק מ"הבלי החיים" - מהמותרות החוליים המרחיקים אותו ממהות החיים.

לא כן כשעם ישראל בארצו. ככל שהמצב הרוחני נעלה ושלם יותר, הדבר צריך לבוא לידי ביטוי רב יותר בעולם האסתטי, וראיה לכך מבית המקדש, שכיוון שהוא המקום הנעלה והמקודש ביותר, הוא גם היפה ביותר, ואולי משום כך יש אריכות יוצאת מן הכלל בתורה בפירוט כל פרטי הפרטים של עשיית המשכן. האם המקום שבו שורה שכינתו של הקב"ה צריך את כל האמנות הזאת? לכאורה יש לומר שמקום רוחני ונשמתי כל כך צריך להיות פשוט בתכלית הפשטות, ריק מכלים ורחוק מפאר ומהדר, מזהב ומכסף. במה כל המותרות החומריים הללו עוזרים כדי לשכן שמו של הקב"ה בארץ?

אבל זה כל העניין: דווקא המקום הקדוש הזה יש בו היכולת לקשר כל פרט לשני ולמצוא את השלמות האלוקית בהיפגשה עם העולם - "אבן השתייה - שממנה הושתת העולם", המקום הקדוש ביותר הוא זה שממנו נופחה נשמת חיים לכל העולם; זאת אומרת, כל עולמנו הגשמי מתקשר משם אל הקב"ה. ולכן המשכן והמקדש, באופן טבעי, חייבים להיות בתכלית היופי וההדר, כיוון שבהם מצוי הערך של כל עולם החומר, עד שנאמר: "בית המקדש - נוי של עולם."

תלמידי חכמים, אסתטיקה ויופי

המצב השלם של האדם הוא שיהיו כל כוחותיו ונטיותיו הטבעיות והרוחניות מסודרים כל אחד במקומו -

עד שאפילו אנשי קודש המסורים בכל לב ונפש לקדושה ולחכמה, גם הם יוכלו להכניס בנפשם, בלא שום התנגדות, יחד עם אור החכמה וקדושת היראה... את כל העונג הטבעי, ולא יעיק דבר מזה אל התעלות הקדושה ורוממות הנפש ולא לשקידת התורה ואהבתה. (סו)

תלמידי חכמים צריכים להיות אנשים שלמים שאינם מזניחים שום נטייה טבעית שלהם. וכשאנו מדברים על הנטייה ליופי ולאסתטיקה, הרי היא נובעת מהמדרגה האצילית של האדם, מהצד היותר גבוה שלו שמחפש את הנאה ואת המאוחד בעולם מתוך האלוקיות שבקרבו. אותה נטייה עליונה של האדם צריכה להתבלט במיוחד אצל תלמידי חכמים, כיוון שכל חייהם סובבים סביב קרבה לה' ולשלמותו, לכן דווקא אצלם החוש ההרמוני המחבר ומאחד ומקשר צריך להיות בולט.

על כן אם שתלמיד חכם ששקידת התורה ונדידת שינה מאהבתה העזה היא משוש דרכו בחיים, מכל מקום הוא מוצא גם כן חפץ למעט שנות שלו במיטה מוצעת סדורה ומתוקנת. (סו)

אחד מהתנאים שהתורה נקנית בהם הוא מיעוט שינה, ותלמיד חכם מנסה למעט בשינה כדי ללמוד תורה ולהתעמק בה עד קצה גבול היכולת. אבל כשעם ישראל במצב שלם, אותו תלמיד חכם שישן שלוש שעות ביממה מוצא עניין לישון במיטה מוצעת ומסודרת, כי ב"כמה" דקות הללו שלפני השינה פורצת הנטייה שלו לשלמות, ומבקשת את הנאה ואת היפה.

ועם היותו עסוק תמיד בעמקי חכמה מופשטים, (אשתו) תרחיב דעתו בהיותה מקושטת, הדורה בלבושה, ולא יטשטש כוח השקידה גם את ההרגשה היותר רחוקה, לפי הנראה מעולם הדעות המופשטות והעיוניות. (סו)

דווקא הת"ח, הרוחני והצדיק, יבקש מאישתו שתהיה הדורה בלבושה ומקושטת, אע"פ שנראה הדבר רחוק מעולמו הנעלה.

תלמידי חכמים בגלות

תלמידי חכמים בגלות נראים לגמרי אחרת; הם חוד החנית של ההשרדות היהודית, וההתמודדות עם העולם האכזרי והנפול מחייבת אותם להסתגרות בעולמם הרוחני. אם תלמיד חכם רוצה להיות דבק בה' ובתורתו, הוא חייב להתבצר בעולם הפנימי שיד הגויים לא נגעה בו, ואם יתעניין בדברים "טפלים" של יופי ואמנות ולא יהיה כל עסקו בתורה, הוא ייפול ממדרגתו.

בגלות, הנטייה אל הקצוות היא נטייה מוכרחת, והמסור באמת לשקידה גדולה אי אפשר לו כלל שישים גם כן לב לסדרים בחייו הגופניים (מיטה

מוצעת), וכמו כן הלך נפשו בענייני ההרגשה הרחוקים בעולם העיון (אישה מקושטת) מוכרחים הם שילכו מלבבו ויימסו. ואם ירצה להעמיד את כל הפרטים הטפלים הללו בסדרי חייו והלך נפשו, יקנה אותם במחיר מרובה מהשלמתו הרוחנית. (סו)

ומתוך כך נבין שנשיית הטובה הכי עמוקה, שעל ידה נכיר את הפצע שפצעה בנו הגלות, מתבטאת בשינוי שחייב היה לעבור על תלמידי החכמים, שינוי שמצריכם להצטמצם ברגשותיהם ולהדחיק כל התרחבות והתעסקות ביופי ובהדר, ומתוך עמלם בתורה הם התרחקו מהדר היופי ומהסדר הנאה. כל זאת "לא מצד עצמות תכונת התורה, חלילה, כי אם מצד הכרח הגלות". (סו)

כך נוכל לבחון את עצמנו עד כמה אנו עדיין גלויים. אנו נוטים לחשוב שככל שתלמיד חכם גדול יותר הוא יתעניין פחות בהבלי העולם הזה, שכן "שקר החן והבל היופי". אנו מתארים לעצמנו תלמיד חכם שחוזר מבית המדרש וכולו בשמים אחרי שלמד כל היום והתעלה ונדבק בבוראו. האם כשחוזר לביתו הוא יתעניין איך אשתו נראית? הרי חשוב לו רק שתהיה יראת שמים ואשת מידות! האם האסתטיקה של ביתו תעניין אותו? הרי ביתו משמש למגורים, ומה הצורך בשטויות של יופי וכדו'! ואכן, בגלות מן ההכרח שתלמידי חכמים יזנחו את העולם הזה, ויתעלו, וודאי שצדקותם היא בהתרחקות מעולם החומר ובהתרכזות בתורה בלבד. כל זה בגלות, אבל באמת אנשי המעלה צריכים להיות הכי שלמים, ודווקא נפשם צריכה להתרחב ולפעול על העולם מתוך חוש היופי.

על כן, על הכלל כולו של סדרי החיים ההרוסים על ידי צרת הגלות יצאה הקינה של נשיתי טובה, זו מיטה מוצעת ואישה מקושטת לתלמידי חכמים. (סו)

התעוררות האמנות בתחיית ישראל

בתחילת הציונות, עם ההתעוררות הלאומית, צמח גם הצורך ביופי ובאמנות. מובן שכמו כל ההתעוררות הציונית היה גם צורך זה מעורב בסיגים רבים, ומן ההכרח היה לברר מה היחס אל התעוררות זאת. כמו כן כל המושגים של יופי ואמנות שלמדנו שהיו בגלות רדומים ובלתי נצרכים, עכשיו, בעת ההתעוררות הלאומית ותחיית האומה, התעוררה שוב הנטייה אליהם, ולפיכך היה צורך לבירור מחודש שלהם. מי שנתן את דעתו על הנושא הזה, כמו על כל מה שקשור בתחיית האומה, הוא הרב קוק.

דבריו באגרת קנ"ח נכתבו לאנשי אגודת "בצלאל" שקמה בזמנו, והרב כינה אותם "ראשי התברה הנכבדה לחכמת האמנות העברית, אגודת בצלאל". הרב פותח את דבריו בתיאור מצבם של היהודים האידיאליסטים הנלחמים ברוסיה בשם הסוציאליזם והקומוניזם וכדו' ובסופו של

דבר הם נשחטים על ידי "חבריהם" הרוסים "ולא הועילו כל המעשים אשר עשה ישראל הצעיר להתקדמות דרישת החופש שמה ברוסיה המלאה דמים". ובניגוד חריף ל"התעוררות" שם, כאן, בארץ ישראל, הרב רואה "זרם מים קרים על העצמות המפוצחות"; כאן באמת מתעורר משהו, כאן יש התקדמות אדירה של גאולה.

אחד מסימני התחיה המובהקים היא הפעולה הנכבדה העומדת לצאת

מאגודתכם הנכבדה. (שם)

דבר זה מסביר הרב דרך משל מדהים ביופיו, (שכדאי מאוד לקראו במקור), על ילדה ושמה שושנה שהייתה חולה במחלה ממושכת, "מראה של פנים חיוורים כסיד... חוס בוער כתנור", ופתאום:

הנה פקחה את עיניה ותפתח שפתיה הסגורות חותם צר... השפתיים, כמעט שבות למראה בשר, וקול כאוב מהן נשמע: "אימא, אימא, הבובה, תני לי הבובה, הבובה החביבה שזה זמן כביר לא ראיתיה!" ומקריאה זאת כולם שמחים מאוד. גם הזקן והזקנה שכבר שכחו מרוב שנים גם את משחקי הילדות של בניהם אומרים: "שושנה הקטנה מבקשת בובה". עתה התקווה משחקת כי תחיה שושנה, תגדל ותיף ותהי לגברת בבנות. האב והאם עיניהם דולפות דמע ששון, האחים והאחיות הצעירים ימתאו כף וירקדו מטוב לב. וזה לזה ממללים: "שושנה קטנה, היפה והנחמדה, שואלת הבובה,

האח!" (שם)

שושנה היא ירושלים שחלתה במחלת הגלות ורבים כבר התייאשו מתקווה ומחיים עבודה, ועכשיו "זרם חיים מרעיד ברעד נעים את העצמות המדוכאות. הבנים דורשים יופי אמנות". צריך להבין שבאותו זמן היישוב נאבק על חייו; בקושי היה אוכל, עבודה ובית, והיה ברור שיש צרכים קודמים לאמנות ולסעיפיה. אך הרב רואה בעצם הדרישה ליופי "אות תקווה לישועה ונחמה".

מדוע דרישת האמנות היא סימן מובהק לגאולה? איך הרב רואה בהיפוך הסדר בין צרכים קיומיים לדברים טפלים סימן לגאולה?

חיים קיומיים וחיים אציליים

אילו בקומה הייתה שושנה מבקשת מים או אוכל, היה הדבר מרגש פחות מזה שביקשה בובה, כיוון שהמיוחד בדבר הוא שהיא לא ביקשה משהו קיומי, משהו שבסיסי לחיים, אלא דווקא משהו שהוא מעל הקיום הפשוט, וזה לנו האות שלא רק גופה חוזר לחיים, אלא רוחה והצד הגבוה שלה חוזרים לחיות.

אם עם ישראל בתחייתו בונה בתים וחורש שדות, ודאי שזה מראה על תחיית האומה, אבל אין לנו יודעים איזו תחייה זאת ואיזה גובה לייחס לה. אבל כשאנו רואים מחזה נפלא כזה, שהיישוב בקושי מצליח לשרוד מבחינה קיומית ובקושי יש לו לחם לאכול, ואף על פי כן מתעורר אצלו הדחף ליופי, אנו יכולים להבין שלא רק הקומה הנמוכה והקיומית שלנו מתעוררת, אלא קומתנו העליונה, האצילית, קמה לתחייה.

כפי שהסברנו באריכות לעיל, היופי והאמנות מגיעים מהעליונות של האדם ומיסוד חיבורו לקב"ה המאחד ומקשר את כל העולם. ואם עם ישראל אינו מתעניין בדברים הללו, סימן שמצבו אינו טוב, ואין לו יכולת להתרחב ולמצוא את השלמות בעולם כיוון שהוא נפול וגוסס מצרת הגלות. על כן, כשעם ישראל מתעורר לחיים ומגיע לארץ חייו ומבקש יופי - אף שמצבו בקושי מאפשר זאת - זהו סימן מובהק שהתעוררנו לחיים. אם נצליח להעמיק ולהסתכל על המציאות בעיניים אלוקיות, נראה שההתעוררות הלאומית הזאת איננה ריקה וחיזונית אלא היא התעוררות הנשמה הישראלית, מהקומה הלאומית הנמוכה והבולטת ועד הקומה הרוחנית העליונה שאינה נגלית כרגע לעין. דווקא מתוך הסתכלות על הצורך ה"טפלי" הזה אפשר לראות את קומתה האצילית של תחיית ישראל.

וכך כותב הרב ב"אורות":

אופייה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הוא בתוכיותה של כנסת ישראל, מתפתחת היא האומה, בכל כוחותיה, מגדלת היא את רוחה, את טבעה ואת עצמיותה, אינה מכרת עדיין את עומק הישות העליונה שהיא כל יסוד תקומתה... אמנם בלא קריאת שם, בלא מגמה מבוררת הכול הוא אור ה' וכבודו, שם שמים לא שגור בפיה אבל באמת הכול קודש ואלוקי הוא. (עמוד

עט קטע לב)

הגאולה הנוכחית שלנו כוללת את כל הצדדים, גם הגשמיים וגם העליונים, אלא שהכול נסתר, הנפשות הפועלות את אותה גאולה אינן מודעות למקור שאיפתן ואינן יודעות מתוך מה הן נדחפות. לעומתם - חכמי הרזים, היודעים להביט בעולם במבט עמוק, יכולים לראות שהכול הוא קודש וכל הנטיות הנראות שפלות ורדודות מגיעות מהיסודות היותר עליונים של עם ישראל.

הסכנה שבכוח היופי והאמנות

במבט פשוט על העולם נראה שמי שעוסקים ביופי ובאמנות הם בדרך כלל אנשים מופקרים, חסרי מעצורים, המרשים לעצמם, בשם "החופש האמנותי", לעשות הכול ולחדור למקומות ולדברים שצריכים להיות רחוקים מפרסום.

הבעיה היא שהנטייה הזאת לעסוק ביופי ובאמנות מתפרשת כנטייה חולית, שאין לה משמעות דתית, ולפיכך כל העולם הזה, של היופי, נתון לאנשים רחוקים ממוסר ומתורה. אבל כאמור, הנטייה ליופי ולאמנות נובעת מהצד העליון של האדם, וכשהוא אינו מודע לצד הזה שלו הוא משתמש באותה הנטייה הגבוהה ליצור דברים נמוכים וטמאים, ומכאן צומחות העוצמות השליליות של אנשי ה"תרבות", מהדחף להוציא לפעל את נטייתו האלוקית בעולם רדוד ונמוך. האדם נדחף, מתוך הנטייה האלוקית העליונה שלו, לחפש את היפה ואת והמאוחד בעולם, אך הוא מפרש את אותה נטייה בצורה חולית לגמרי, ומתוך כך מרשה לעצמו לחפש את הגשמת הנטייה הזו בנומך העולם ובמבואות המטונפים. ואותה סתירה פנימית גורמת לאומן לחפש דברים בוטים וחושפניים יותר, עם יותר עוצמות, כיוון שהנטייה האמיתית שלו אינה מסתפקת בדברים פשוטים, שהרי במקורה היא גבוהה מהכול. וכך עולם היופי מיזדרדר ומתבהם וזאת הסיבה שהאלילות פרסה את כנפיה על האמנות.

התמודדות עם הסכנות

כשם שבכל עוצמה המצויה בחיים אפשר להשתמש לטובה או לרעה, כך גם בעוצמה של היופי והאמנות אפשר להשתמש כדי לבנות ולפתח, ואפשר להשתמש בה גם כדי להשחית. אמנם הקב"ה "טהור עיניים מראות ברע"¹ (חבקוק פרק א פסוק יט), הוא לא ברא שום דבר בעולם שהוא רע מיסודו, ולכל נטייה יש מקור אידיאי שהקב"ה בראו וכל נטייה ביסודה טהורה היא, אך היופי והאמנות הם בעייתיים במיוחד, כמו שאמרנו, כיוון שהם באים משורש חיבורו של האדם למקור המאחד, לקב"ה, ומתוך כך הם מלאים עוצמה, והאדם העסוק בהם יכול בקלות להימשך אחר העוצמות ולשכוח מניין הן באות, ובלי לשים לב הוא יכול לשכוח שכוחות אלו נובעים מהשלמות הרוחנית של האדם ולחשוב שהם בעצמם המשמעות של חיינו.

לפיכך, מוטל על אנשי התורה לברר היטב את משמעות עולם היופי והאמנות, ואת מקורו התורתי/הרוחני. הדבר נצרך מאוד, כי באופן טבעי, כשעולם התורה רואה את אנשי התרבות ואת פועלם, רואה שהם עוסקים בזה בטומאה וברדידות, מיד הוא מתנזר מהם ומכל יופי ואמנות שהם מייצגים.

ברור אפוא שצריך אנשי תורה יראי שמים שיעסקו ביופי ובאמנות, במוזיקה, בציור ובספרות, ולא יהיה הכוח האלוקי הזה "זרוק" לאנשים ריקים ורחוקים מתורה². ודאי יש חשיבות בעם

² לגבי העיסוק הממשי של אנשי תורה באמנות, במוזיקה וכד' אנו זקוקים לתלמידי חכמים גדולים שיורו לנו אם בכלל לעסוק בכך ובאיזה אופן, ובעיקר שיענו לנו על השאלה אם התרחקנו מספיק מהגלות כדי שיהיה לנו צורך עצמי פנימי לעסוק בזה או שכל העיסוק הזה באמנות הוא מתוך חיקוי זול של העמים האחרים.

ישראל לעסוק בדברים הללו מתוך שעניינו של העם הזה לחשוף את פנימיותו של העולם הזה ולהראות איך בגרעינו הכול מאוחד ומצורף והכול אומר שירה.
כך כותב הרב קוק על הספרות:

הספרות, ציורה וחיטובה, עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים, המוטבעים בעומק הנפש האנושית. וכל זמן שחסר גם שרטוט אחד הגנוז בעומק הנפש, שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת

האמנות להוציא - (ישיבת ראבי"ה, חלק ב עמוד ג)

המוזיקה, הציור והאמנות נבחנים ביכולתם להוציא אל הפועל את הטוב ואת הנעלה באדם; לפיכך כיהודים צריכה להיות לנו ציפייה וצימאון אדיר לאמנים כאלו שיצליחו לחדור אל תהומות הנשמה ולהוציא את שלמותה לאור. אמנם קשה להגדיר במדויק מי עושה כן ומי לא, אך ברור הדבר שככל שאדם מוסרי יותר, מעמיק יותר וקרוב יותר לקב"ה ולתורתו הוא, יוכל להתקרב יותר למטרה הנעלה הזאת.

סיכום

היופי והאסתטיקה הם לכאורה טפלים, כי נדמה שאפשר להסתדר בלעדיהם, אפשר לחיות בלי אסתטיקה ויופי ובלי אמנות. אנו רואים בעצמנו שיחסנו לדברים הללו פושר, שהרי אנו מצפים מצדיקים ומגדולים ש"יתעלו" מעל העיסוק בדברים ה"לא חשובים" הללו. אבל למעשה כל זה הוא תוצאה של הגלות, שבה עם ישראל עסוק בהישרדות ולא בפיתוח ובהתרחבות, ולכן הרצונות להידור וליופי הופכים לדברי חולין, וכל העוסק בהם נראה כעוסק בהבלי העולם הזה. אך בדור של גאולה אנו צריכים לשנות את ראייתנו בעניינים האלו ולהבין שהחוששים האלו מעידים על בריאותו של עמנו ועל צורך הנובע מעומק עומקנו - מהטבע הפנימי שלנו לאחד ולראות את האלוהי ואת המאוחד בתוך העולם. ואם בגלות הצטיינו צדיקים בהתעלות מעל "השטויות הללו" - וזו באמת הייתה צדקותם, כי הם היו המבצר הרוחני האחרון מפני צרת הגלות, בארץ ישראל, ככל שתתקדם גאולתנו נראה שצדיקים יהיו בעלי החוש הכי דק לאסתטיקה. הם לא יבקשו פאר ויוקרתיים, אבל הם יבקשו יופי מעצמם, מלבושם ומביתם, בבחינת "כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה"³ (שבת, דף קיא ע"א).

³ בהתאם לגישת התורה לגבי רגשי ההידור, היופי והאמנות ראוי להעיר על אלה שמקטרגים על הבניין החדש של הישיבה ואומרים שחבל על הכסף וכל הפאר הזה הוא לשווא, אומרים שכל זה יפגום בלימוד, באווירה וכד'. צריך להבין שמקום תורה אמיתי חייב לגדל אנשים בתורה וביראת שמים, ועם זאת אסור שהתורה תכבה כל רגש ליופי ולהדר, אלא להפך, היא צריכה לחזק ולחבק נטיות אלו שבאדם ולרוממן, משום שהתורה היא המקור המאחד, המשלים והמייפה, ובעומק היא המקור לרגשות הללו. ומי שדבק בה באמת צריך שהנטיות ליופי ולהידור יפרצו ממנו. ולכן, אם אנו יודעים שעם ישראל כבר לא בגלות (אף על פי שעדיין לא הגענו אל הגאולה השלמה) ושלב חדש נפתח בתולדות עמנו - של התגדלות והתרחבות - אנו צריכים לרצות ששיבתנו הקדושה תעבור למשכנה החדש והיפה ומשם תתגדל תורתנו ותרחיב את דעתנו ואת דעת כל העולם הסובב אותנו.